

Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar

According to Sicil-i Âhval Registers, Jewish Officials in the Ottoman Bureaucracy during the Period of Abdulhamid II

*Musa Kılıç**

Özet

Tanzimat dönemiyle birlikte Gayrimüslimlerin devlet hizmetine kabullerinin önündeki engeller kaldırılmaya başlanmıştır. Özellikle bürokratik reformlar ve Osmanlıcılığın bir devlet politikası olarak benimsenmesi imparatorluk bürokrasisinin kapılarını Gayrimüslimlere açtı. Böylece geçmişe göre daha fazla Gayrimüslim devlet hizmetine kabul edilmiştir. Fakat II. Abdülhamid dönemine kadar Yahudiler bu süreçten yeterince yararlanamadılar. Sicil-i Ahval kayıtları, II. Abdülhamid zamanında Osmanlı bürokrasisinde görev alan Yahudi memurları tespit edebilmemizi sağlar. Yine bu kayıtlar sayesinde Yahudi memurların doğum yerleri, eğitim durumları ve bürokratik kariyerleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu sayede, Tanzimat döneminin başlangıcında Yahudilerin Osmanlı bürokrasisine kabul edilme fırsatından yeterince yararlanamamalarının nedenlerini belirlemek mümkündür.

Anabtar Kelimeler: Yahudi, Gayrimüslim, II.Abdülhamid, Bürokrasi, Tanzimat.

Abstract

With the era of Tanzimat, the obstacles which prevented the acceptance of the non-Muslims to the bureaucratic body of the state had been started to throw away. Especially the bureaucratic reforms and the acceptance of Ottomanism as a state policy provided to welcome of the non-Muslims to the imperial bureaucracy. Thus, more non-Muslims

* Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: musakilic@ogu.edu.tr

were adopted to government service. However, until the period of Abdülhamid II, the Jews could not benefit from this process adequately. Sicill-i Ahvâl registers allow us to identify Jewish officers involved in the bureaucracy of Abdülhamid II. Thanks to these registers, we can also be informed about birth places, education levels and bureaucratic careers of the Jewish officers. In this way, it is possible to determine the reasons for not benefit enough about opportunity for acceptance of the Jewish to Ottoman bureaucracy at the beginning of the Tanzimat era.

Keywords: Jewish, Non-Muslim, Abdülhamid II, Bureaucracy, Tanzimat.

Giriş

Tanzimat döneminde, Osmanlılık fikrinin bir devlet ideolojisi haline gelmesi ve reform çabaları gibi, birbirinden ayrı düşünülemez iki temel nedenden ötürü, giderek daha fazla sayıda Gayrimüslime devlet hizmetinde görev vermeye başlanmıştır. Osmanlı Sultanı ve bürokratları bir yandan Batı karşısında gerilemenin durdurulması için kapsamlı reformları hayata geçirmeye çalışırken, diğer yandan Gayrimüslim milletleri etkisine alan milliyetçi hareketlerin önüne geçmek için tüm tebaanın eşitliğini sağlamaya yönelik adımlar atıldılar. Bu çabaların bir yansıması da Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdam edilmelerinin önündeki engellerin kaldırılmasında görmek mümkündür.

3 Kasım 1839 tarihinde okunan Tanzimat Fermanı, ya da bir diğer adı ile Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlılık politikasında ilk önemli adım ve kapsamlı reform programının başlangıcı kabul edilir. Ferman can güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığı, adil vergi toplanılması, askerlikle ilgili yeni düzenlemeler yapılması, müsaderenin kaldırılması gibi konuları ele almaktadır. Ayrıca ilk defa imparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm halkların eşitliği özel olarak vurgulanmaktaydı. Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra da eşitlik ilkesine yönelik bazı uygulamalar fiiliyata geçirildi. 1839'dan sonra ilk defa askerî tıp okuluna Hıristiyan öğrenciler kabul edildi. Yabancı tüccarların davalarına bakmak üzere oluşturulan mahkemelerde hem Müslüman hem de Gayrimüslimlere yer verildi. Aynı zamanda tanıklıkları konusunda da eşitlik sağlandı¹.

Tanzimat döneminin ilk yıllarında, eşitliğe dair yeni gelişmelere rağmen Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamına dair bir düzenleme yapılmamıştı. Bununla birlikte, devlet hizmetinde çalışan Gayrimüslimlerin

¹ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, (1856-1876)*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 2005, s. 46.

sayısının artmaya başlamasında II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı bürokrasisini merkezileştirme ve batı tarzında kabine sistemine geçişe yönelik reformların önemli katkısı bulunur. Bu dönüşüm, ilk olarak 1836 yılında Sadaret Kethüdâlığı, Umûr-ı Mülkiye Nezâreti'ne; Reisülküttâblık da Hariciye Nezâreti'ne dönüştürülmesiyle başladı. Yine aynı yıl Sadarete bağlı Çavuşbaşılık, Divân-ı Deâvi Nezâreti ve bir yıl sonra defterdârlıklar Maliye Nezâreti olarak yeniden yapılandırıldı². Fakat klasik şekilde kalemlerden yetişen memurların bu kurumlardaki pozisyonları doldurması zordu. Ayrıca merkezleşmenin yanı sıra iç ve dış gelişmelerdeki hareketliliğin yol açtığı yoğunluktan dolayı personel bulmakta yaşanan sıkıntı daha da artacaktı. Geleneksel eğitimin değişen bürokrasinin ihtiyaç duyduğu türden memurlar yetiştirememesi yüzünden, yeni arayışlara gidildi. II. Mahmud döneminde, devlet memuru³ ihtiyacını karşılamak üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adında iki orta dereceli okul açıldı. Bu okullarda klasik eğitimin yanı sıra Fransızca dersi de müfredata konuldu. Fakat iyi niyetli bu girişimler uygulamada çok fazla başarılı olamadı⁴. Sonuçta Babiâli, personel açığının bir bölümünü Gayrimüslimlerden karşılamaya yöneldi.

Pratikte Gayrimüslim memur istihdamında belirgin bir artış gözlemlenmesine rağmen yüzyılın ikinci yarısına kadar yasal düzenlemelere gidilememişti. Nihayet 1855 yılında ilan edilen bir fermanla Gayrimüslimlerin askeriyede miralay rütbesine ve bürokraside birinci sınıf memuriyetlere kadar yükselebileceklerinin teminatı veriliyordu⁵. Bir yıl sonra 1856 Islahat Fermanı ile Gayrimüslimlerin devlet memuru olmasında hiçbir engel bulunmadığı ve memurluğun en üst rütbesine kadar yükselebilecekleri ilan ediliyordu. Böylece en azından resmi olarak Gayrimüslimlerin devlet memuru olması ve yükselmeleri konusundaki engeller tamamen ortadan kalkmış oldu⁶.

Islahat Fermanı'ndan sadece üç ay sonra Meclis-i Vâlâ gibi önemli bir kuruma, içlerinde Halim adında bir Yahudi sarrafın da bulunduğu dört Gayrimüslim üye olarak atandı⁷. 1867'de Lübnan Mutasarrıflığı'na atanan Ermeni Katolik Davud Karabet, paşalığa yükselen ilk Gayrimüslim olarak tarihe

² Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 26.

³ Bernald Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1996, s. 85.

⁴ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbiâli (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 135-136.

⁵ Edward Engelhard, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Yay. Haz. Akın Bedirhan, İstanbul 1999, s. 127-128.

⁶ Musa Kılıç, *Osmanlı Haricîyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 244.

⁷ Davison, *a.g.e.*, s. 97.

geçti⁸. Bir yıl sonra Meclis-i Vâlâ'nın lağvedilmesiyle yerine Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye adıyla kurulan yeni meclislerde Gayrimüslim üyelerin sayısı arttırıldı⁹. Aynı yıl, Kırkor Agaton isimli bir Ermeni, Nafia Nezâreti'nin başına tayin edildi¹⁰. Böylece ilk defa bir Gayrimüslim, nazır olarak Osmanlı hükümetinde yer aldı.

Tanzimat ve özellikle Islahat fermanlarından sonra gayrimüslim istihdamında önemli mesafeler kat edilmiş olmasına rağmen Yahudi milletinin bir süre için bu süreçten yeterince yararlanamadıkları gözlemlenir. Ancak II. Abdülhamid'in iktidarında Yahudi memur istihdamında belirgin bir artış görülmektedir. Yine bu dönemde tutulan Dâhiliye Sicill-i Ahvâl defterleri sayesinde Yahudi memurlar hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşma şansına sahibiz.

Dâhiliye sicil kayıtları memurlara verilen sicil formları ile şekillenmiş ve daha sonra kayıtlar sicil defterlerine aktarılmıştır. Formlarda memurun adı, baba adı, doğum yeri ve tarihi, eğitim aldığı kurumlar, bildiği diller, varsa telif ettiği eserler ve memuriyet kariyerine dair sorular yer almaktadır. Ancak memurlar hakkında kapsamlı bilgi sahibi olabileceğimiz sicil tutma usulü II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sona ermiştir¹¹.

Dâhiliye sicil defterlerinde yaklaşık 92 bin memurun kaydı bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla¹² bu memurlardan yalnız 303'ü Yahudi kökenli idi¹³. Bu çalışmamızda, memur kayıtlarında yer alan bilgileri doğrudan aktarmaktan ziyade, sicillerdeki verilerin genel değerlendirmesini yapmayı tercih ettik. Bu sayede, başka kaynakların da yardımıyla, Tanzimat döneminde daha fazla Gayrimüslim devlet hizmetinde kullanılmaya başlamasına rağmen Yahudilerin bu durumdan yeterince yararlanamamasının ve II. Abdülhamid

⁸ Kılıç, *a.g.t.*, s. 255.

⁹ Davison, *a.g.e.*, s. 252-253.

¹⁰ Davison, *a.g.e.*, s. 101.

¹¹ Gülten Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul 2004, s. 29.

¹² Kataloglarda yer alan özetlerde Yahudi olduğu belirtilen isimlerin sayısı çok daha azdır. Nitekim sicil kayıtlarına dayanarak Yahudi memurlar hakkında bir çalışma yapan Yunus Özger, özetlerde sadece 60'a yakın Yahudi ismi bulunabildiğini belirterek çalışmasını 85 Yahudi memurun sicil kaydına dayandırmıştır. Bu çalışma için bkz. Yunus Özger, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, Kış 2011, s. 382-401.

¹³ Kataloglarda Yahudi olduğu belirtilen memurların dışında kalan isimleri belirlemek için sicil defterleri taranarak milliyeti belirtilmemiş Gayrimüslimler hatta Yahudilerin ve Müslümanların kullanabileceği ortak isimlerin kayıtları kontrol edildi. Böylece gözden kaçabilecek Yahudi kökenli memur sayısını en aza indirdiğimizi düşünmekteyiz. Yine de bu sayının kesin olduğunu söyleyemeyiz.

döneminde görülen artışın nedenleri üzerinde bir fikir yürütmek mümkün olmuştur.

I. İlk Atama Yıllarına Göre Yahudi Memurlar

Sicil kayıtları 1879 yılından itibaren tutulmaya başlanmışsa da, II. Abdülhamid dönemi öncesi ve sonrası arasındaki bariz farkı ilk göreve başlama tarihleri açık bir şekilde gösterir;

Tablo 1: Yahudi Memurların İlk Atama Yılları

1292 (1875/1876) ve Öncesi	28
1293 (1876/1877) – 1302 (1884/1885)	42
1303 (1885/1886) – 1312 (1894/1895)	79
1313 (1895/1896) – 1322 (1904/1905)	100
1323 (1905/1906) ve Sonrası	55

İlk atama tarihlerine dair tablodan anlaşılacağı gibi II. Abdülhamid dönemi öncesinde devlet hizmetinde yalnız 28 Yahudi bulunmaktaydı. Sicil kayıtlarına göre en erken tarihte Osmanlı bürokrasisine adım atan isim 1848’de Yanya vilayeti mal müdürlüğünde göreve başlayan Daviçon Efendi’dir¹⁴.

Hiç şüphesiz Tanzimat’ın erken dönemlerinde de devlet hizmetine girmiş Yahudilere rastlamak mümkündür. Örneğin Avusturya kökenli bir Yahudi olan Sigmund Spitzer, 1839’da Mekteb-i Tıbbiye’de teşrih muallimliğine tayin edilmişti¹⁵. Jacob Bivaz, 1830’ların sonunda dış hekimisi olarak görevlendirilmiş ve sarayda otuz yıla yakın çalışmıştı¹⁶.

Yine de II. Abdülhamid dönemi öncesinde görev alan Ermeni ve Rum kökenli memurlarla karşılaştırma yapılması halinde Yahudi kökenli memurların sayısının çok az olduğu bir gerçektir. 1877 öncesinde Hariciye Nezâreti’nde görev alan 128 Gayrimüslim arasında 69 Ermeni, 29 Rum, 10 Avrupalı ve 8 Arap Hıristiyan’a karşılık yalnız beş Yahudi kökenli memur bulunmaktaydı¹⁷.

Yukarıdaki tablonun bize gösterdiği bir başka nokta ise Yahudi memur sayısının II. Abdülhamid’in saltanata gelmesi ile birlikte giderek artış göstermesidir¹⁸. Bunu teyit eden başka veriler de bulunmaktadır. 1885 yılında İstanbul yaşayan Yahudilerin % 0,44’ü bir kamu hizmetinde çalışırken bu oran

¹⁴ BOA., *DHSAİD*, 10/671.

¹⁵ Erdoğan Keleş, “Doktor Sigmund Spitzer’in Hatıraları ve Sultan Abdülmecid”, *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal-Yunus Özger, İstanbul 2011, s. 163.

¹⁶ Avigdor Levy, *The Jews of the Ottoman Empire*, New Jersey 1994, s. 108.

¹⁷ Kılıç, *a.g.t.*, s. 291.

¹⁸ Hicri 1323 (1905/1906) yılından sonra görülen düşüş II. Abdülhamid’in tahttan indirildiği 1909 yılından sonra sicil kayıtlarının tutulmasından vazgeçilmesinden kaynaklanmaktadır.

Ermenilerde % 0,58 ve Rumlarda % 0,38 idi¹⁹. Yahudilerin sayısal olmasa da oransal olarak Rumları geçmesi ve Tanzimat'ın eşitlikçi politikalarından en iyi şekilde yararlanan Ermenilerle arasındaki farkın çok yüksek olmaması dikkat çekicidir.

II. Yahudi Memurların Doğum Yerleri

Yahudi memurlar çoğunlukla Yahudi nüfusunun yoğun olduğu bölgelerdendi. Yahudi memurların büyük bölümü başta İstanbul olmak üzere Ortadoğu'da Bağdat, Şam, Trakya'da Edirne, Kale-i Sultani (bugünkü Çanakkale), Ege'de İzmir, Manisa, Balkanlarda Selanik dışında Manastır, Üsküp, Gümülcine gibi şehirlerden olmaları şaşırtıcı değildir. Yine de Yahudi memurların doğum yerlerine dair tablodaki verilerinden yola çıkarak bazı ilginç çıkarımlar yapılabilir;

Tablo 2: Yahudi Memurların Doğum Yerleri

İstanbul ve Çevresi	121
Ortadoğu	54
Trakya	51
İzmir Çevresi ve Ege Adaları	27
Balkanlar	25
Selanik ve Çevresi	24
Diğer	1

İstanbul ve çevresinde doğan Yahudi memurların sayısı diğer yerlere göre oldukça yüksektir. İstanbul'da Yahudi nüfusunun yoğun olduğu bir gerçektir²⁰. Bununla birlikte başkent olması hasebiyle nezaret merkezlerinin burada bulunduğunu ve memur olabilmek için nitelikli eğitim verebilecek okullardan ekserisinin İstanbul'da faaliyet gösterdiğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Ortadoğu kökenli Yahudi memurlarının sayısı yüksek olmakla birlikte bu bölgede doğan 54 memurdan 32'si Bağdat kökenlidir. Bağdat İstanbul ve Selanik'ten sonra Osmanlı topraklarındaki Yahudi cemaatinin en önemli merkezlerinden biriydi²¹. Bağdat şehri sakinleri arasında diğer gayrimüslim milletlere göre daha yoğun nüfusa sahip olmalarından dolayı Yahudi kökenli memurlar zorunlu olarak daha fazla tercih edilmiş olabilirler. Ortadoğu kökenli Yahudi memurlarla ilgili bir başka ayrıntı da Kudüs'te Yahudi nüfusu fazla olmasına rağmen yalnız üç memur bu şehirdendir. Dolayısıyla Kudüs'e

¹⁹ Levy, *a.g.e.*, s. 111.

²⁰ Stanford J. Shaw'ın verilerine göre 1897'de İstanbul'da yaşayan Yahudi nüfusu 45364 kişidir. Bkz. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008, s. 442.

²¹ Paul Dumont, "Jews, Muslims, and Cholera: Intercommunal Relations in Baghdad at the End of the Nineteenth Century", *The Jews of the Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, New Jersey 1994, s. 355.

yoğunlaşan Yahudi göçünün Osmanlı Devleti'nde rahatsızlık ve şüpheye neden olduğu için Yahudi memur istihdamından imtina edilmiş olabilir.

İzmir ve çevresi dışında Anadolu'dan yalnız bir memur bulunması yine ilginç ayrıntılardan biridir²². Bu durumu o dönemde Ege bölgesi dışında Anadolu'daki Yahudi nüfusunun az olması²³ ve modern eğitim olanaklarından daha yoksun olmalarıyla açıklamak mümkün olabilir.

III. Eğitim Durumları

XIX. yüzyılın büyük bölümünde, Osmanlı Yahudilerinin hemen hepsi, klasik eğitim dışında bir öğrenim hayatı geçirme şansına pek sahip değildi. Geç bile olsa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern eğitim olanaklarına kavuşmaya başlamışlardır. II. Abdülhamid dönemi öncesinde az sayıda Yahudi'nin devlet hizmetinde yer almasının temel nedenlerinden biri de bu gecikmedir. Bu durumu Yahudi memurların sicil kayıtlarında eğitim durumlarıyla ilgili verilen bilgiler üzerinden gözlemlemek daha yararlı olacaktır;

Tablo 3: Yahudilerin Eğitim Aldıkları Okullar

Yahudi Okulları	258
Karma Okullar	142
Muallim-i Mahsusa	22
Yabancı Okullar	18
Avrupa Eğitim Kurumları	12
Azınlık Okulları	5
Diğer	11

Yahudi toplumunda ilk modern okullar açılıncaya kadar eğitim tekeli tamamen hahamların elindeydi. Hahamların idare ettikleri okullarda dini eğitim dışında bir şey verilmezdi. Yaşadıkları ülkenin dili bir yana, İbraniceyi bile doğru dürüst öğrenemezlerdi²⁴. Otoritelerinin sarsılacağından korkan hahamların katı tutumu yüzünden XIX. yüzyılın ortalarına kadar Yahudiler klasik eğitim kurumlarını modernleştirmek adına herhangi bir teşebbüste bulunamamışlardır.

Batılı tarzda eğitim veren ilk Yahudi okulu ancak 1856 yılında bir banker ailesi olan Kamondoların gayretleriyle açılabilirdi. Fakat Yahudi din adamlarının muhalefeti şiddetli oldu. Okulda Fransızca dersleri verilmesini bahane ederek

²² İzmir ve çevresi dışında Anadolu'dan olan tek memur 1294 Alanya doğumlu Samuel Efendi idi. BOA., *DHS AİDd.*, 166/431.

²³ McCarthy'nin Hicri 1330'da (1911-1922) Anadolu nüfusuna ilişkin verdiği tabloda Ege kıyısındaki Aydın, Biga ve bugün Türkiye sınırları içinde yer almayan Halep çıkarıldığında Yahudilerin toplam nüfusu 13.855 olarak gözükmektedir. Bkz. Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998, s. 112.

²⁴ Shaw, *a.g.e.*, s. 218.

kurucusu Abraham Salomon Kamondo'yu aforoz ettiler²⁵. Zor şartlar altında eğitime devam eden Kamondo okulunun Yahudi çocuklarının Batı tarzında eğitim almalarında öncülük etmesi önemli olmakla birlikte ruhban sınıfının direnişi ve faaliyet alanının İstanbul ile sınırlı olması toplum üzerindeki tesirini azalttı. Osmanlı topraklarındaki birkaç benzer teşebbüsün de etkisi cılız kaldı²⁶.

Yahudilerin Batı tarzında eğitim alabilecekleri modern okullara kavuşmaları kendi çabaları ile değil de Avrupa'daki dindaşları sayesinde olmuştur. 1860 yılında Fransa'da kurulan Alliance Israélite Universelle, Doğu'da yaşayan dindaşlarını cehaletten kurtarmak ve daha laik bir yaşamı benimsemelerine katkı sağlamak için Osmanlı topraklarında okullar açacaktı. 1866'dan itibaren faaliyete geçen eğitim kurumları Yahudi toplumunu büyük ölçüde etkileyecekti. Osmanlı topraklarında Yahudilerin yaşadığı hemen her yerde okullar açan Alliance örgütü Fransa menşeli evrensel bir girişim olmasından dolayı cılız bir muhalefetle karşılaşmıştır²⁷.

Artık bir yanda dini eğitim veren haham okulları ve diğer yanda müspet ilimlerin öğretildiği modern okullar olmak üzere iki farklı ama sadece Yahudi toplumuna hitap eden cemaat mektepleri aynı anda faaliyet göstermekteydi. Eğitim durumlarına dair tablodan anlaşıldığı üzere 258 Yahudi memur, eğitim hayatlarının en azından bir bölümünde kendi cemaat mekteplerinde devam etmişlerdir. Bazı memurların sicil kayıtlarında ilk ve orta öğrenimini gördüğü okulları belirtmemesinden dolayı bu sayının daha yüksek olması muhtemeldir²⁸. Memurların büyük çoğunluğu gittiği okulun adını belirtmediği için geleneksel mi yoksa modern mi bir eğitim aldığı konusunda kesin bir fikir yürütemiyoruz. Yine de memurlardan 89'u Alliance ve 13'ü Kamondo okullarına devam ettiklerini açıkça ifade etmiştir.

Tanzimat döneminde karma okulların kurulması, hem Müslim-Gayrimüslim eşitliğini sağlamak hem de ortak bir vatandaşlık bilinci oluşturmak için önemli bir adımdı. 1827'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimleri kabul eden ilk devlet okuluydu. Mekteb-i Tıbbiye'deki bu uygulama uzun bir süre için istisna olarak kaldı. 1856 Islahat Fermanı'nda Gayrimüslimlere devlet okullarına kabul edileceklerine dair bir vaat söz konusuydu. Fakat Fransa'nın Gayrimüslimlere devlet okulları kapılarının

²⁵ Okulun kuruluş hikayesi için bkz. Nora Şeni, Sophie Le Tarneç, *Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü*, Çev. Yaman Aksu, İstanbul 2000, s. 53-67.

²⁶ Shaw, *a.g.e.*, s. 254.

²⁷ Alliance okullarına dair bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları (1860-1925)*, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997.

²⁸ Örneğin İsak Lui, ilk ve orta öğrenimine dair bilgi vermeden Mekteb-i Sultani'de okuduktan sonra eğitimine yurt dışında devam ettiğini belirtir. BOA., *DHSAİDd.*, 42/5.

açılması yönünde verdiği nota uyarınca bugünkü adı ile Galatasaray Lisesi yani Mekteb-i Sultani'nin açıldığı 1868 yılına kadar karma okullar konusunda başkaca gelişme olmadı²⁹.

Mekteb-i Sultani'nin açılmasından bir yıl sonra devlet okul sisteminin organizasyonu için yeni bir düzenleme yapıldı. Buna göre, ilköğretim seviyesindeki sıbyan ve rüşdiye okullarında pratik güçlüklerden kaçınmak için Gayrimüslimlerle Müslümanlar ayrı eğitim alacaklardı. Fakat ortaokul seviyesindeki idadilerden itibaren karma eğitim veren okullar açılacaktı³⁰. Hem devletin resmi dili Türkçe'yi öğretmesi hem de bir kısmının mesleki eğitim vermesinden dolayı karma okulların kurulması memur olmak isteyen Gayrimüslimler açısından cazibeli eğitim kurumlarıydı. Karma eğitim veren okullarda öğrenim gördüğünü ifade eden 154 memurun gittikleri okullar şunlardır;

Tablo 4: Yahudi Memurların Öğrenim Gördükleri Karma Okullar

İdadi	69
Mekteb-i Tıbbiye	47
Mekteb-i Sultani	28
Mekteb-i Hukuk	14
Mekteb-i Mülkiye	11
Askeri Rüşdiye	7
Diğer	25

Yahudi memurların en fazla gittiği karma okul türü idadilerdi. Daha önce zikrettiğimiz 1869 düzenlemesinde, her sancak merkezine bir idadi açılması öngörülmekteydi³¹. Yahudilerin bu okulları tercih etmesini de imparatorluk çapında karma eğitim veren okulların en yaygın olmasına bağlayabiliriz.

1827 yılında öğrenime başlayan Mekteb-i Tıbbiye'nin Yahudilerce tercih edilen bir okul olmasının birkaç nedeni vardı. Her şeyden önce, Gayrimüslimleri ilk kabul eden okul olması hasebiyle daha köklü bir geleneğe sahipti. Bu okuldan ilk Yahudi öğrenci 1834 yılında mezun olmuştu. Bunu muhtemelen diğer Yahudi mezunlar izlemişti. Kendisi de bir Yahudi olan Sigmund Spitzer'in müdürlüğü döneminde okulda 24 Yahudi öğrenci vardı³². Yahudilerin Mekteb-i Tıbbiye'ye ilgisinin bir nedeni de kaybettikleri itibarlarını yeniden kazanma arzusu olabilirdi. İleride değineceğimiz gibi bunu bir nebze olsun başardılar da.

Karma okullar arasında verdikleri eğitimle öne çıkan ve seçkin bir yere sahip Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk gibi okullara giden Yahudi memurların sayısı da az değildir. Avrupa'ya uygun müfredat

²⁹ Davison, *a.g.e.*, s. 256-257.

³⁰ Davison, *a.g.e.*, s. 258-259.

³¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2007, s. 166.

³² Levy, *a.g.e.*, s. 110.

programının benimsendiği bu okullara gidenlerin iyi bir eğitim almanın yanı sıra, kamu kurumlarında çalışmak isteyenler için de iyi tercihlerdi. Hariciye’de Mekteb-i Sultani, mülki idare memurları arasında Mekteb-i Mülkiye, Adliye Nezâreti’nde Mekteb-i Hukuk mezunlarının ayrı bir yeri vardı.

Karma okullara dair bir başka ilginç yön, 7 Yahudi memurun askeri rüşdiyelerde eğitim aldığını ifade etmesidir. İslam hukukuna göre zimmi statüsünde olan Gayrimüslimlerden askerlik yapabilme vasfına sahip olanlar cizye vergisi öderler ve bu hizmetten muaf tutulurlardı. Tanzimat dönemiyle birlikte Gayrimüslimlerin askerlik sorunu da gündeme gelmiş ve 1856 Islahat Fermanı ile birlikte Gayrimüslimlerin de askerlik hizmetinde bulunacakları açık şekilde ifade edilmişti. Bu kapsamda yapılan değişikliklerden biri de 1863’den itibaren askeri okullara Gayrimüslim öğrencilerin de kabul edilmesidir. Fakat Yahudiler ve diğer Gayrimüslim gruplar askerlik hizmetine olduğu gibi askeri okullara gitmeye sıcak bakmamaktaydılar³³. Nitekim Osmanlı’nın çöküşüne kadar Gayrimüslimlerin askerlik meselesi gündemdeki yerini korumuştur.

Yukarıda değindiğimiz okulların dışında Yahudi memurlardan 25’i başta Ticaret, Ziraat, Orman ve Telgraf meslek okulları olmak üzere çeşitli devlet okullarında eğitim aldıklarını ifade etmiştir. İçlerinden Yusuf Şimas Efendi³⁴ ve İdidya Efendi³⁵ isimli iki memur ise medresede öğrenim gördüğünü belirtir. Bu durum ilginç gelse de yaşadıkları bölgede cemaatlerine ait millet mektebi olmamasından dolayı böyle bir tercihte bulunmaları muhtemeldir. Yine Yahudi memurlardan iki isim Osmanlı’nın ilk ve tek üniversitesi olan Dârülfünun’da eğitim aldığını belirtmiştir³⁶. Nesim Ruço³⁷ gittiği bölümü belirtmemişse de Mişon Efendi’nin³⁸ tıbbiye bölümünden mezun olduğunu biliyoruz³⁹.

Yahudilerin karma devlet okullarına karşı ilgisinin beklenen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Yahudi ailelerin çocuklarını karma okullara göndermelerini teşvik etmekte ve muhafazakarların tepkilerini azaltmak için gayret göstermekteydi. 1847 yılında Sultan Abdülmecid’in emri ile Mekteb-i Tıbbiye’de okuyan Yahudi öğrenciler için bir

³³ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s. 107-108.

³⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 46/31.; BOA., *DHSAİDd.*, 57/455.

³⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 57/455.

³⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nda bir üniversite kurmaya yönelik çalışmalar Tanzimat döneminde başlamıştı. Fakat Osmanlı’nın ilk ve tek üniversitesi Dârülfünun ancak 1900 yılında açılabilmişti. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Dârülfünun”, *DVİA.*, C. VIII, s. 524.

³⁷ Üçüncü sınıf derslerini verdiğini ifade etmiştir. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 187/93.

³⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 189/226.

³⁹ Darülfünun ilk açıldığı dönemde Tıbbiye okulları resmen bağlanmamakla birlikte üniversitenin tabii kollarından sayılıyordu. II. Meşrutiyet döneminde Tıp okulları üniversite bünyesine resmen katılmıştır. Bkz. İhsanoğlu, a.g.m., s. 524.

haham tayin edilmiş, kendi dini kurallarına göre yemek pişirilmesi amacıyla ayrı bir mutfak kurulmuş ve öğrencilerin *Şabat* gününü evlerinde geçirmelerine izin verilmişti. Mekteb-i Sultani'nin kurulduğu ilk yıl kaydedilen 341 öğrenciden 34'ü Yahudi idi. O dönem İstanbul'daki nüfusları % 5'in altında olmasına rağmen bu oranın iki katı Yahudi öğrenci kabul edilmişti. Yani Yahudi azınlığa karşı pozitif ayrımcılık uygulanmıştı⁴⁰.

Eğitim durumlarına dair tabloda görüldüğü gibi 22 Yahudi memur eğitim dönemlerinin bir bölümünde ya da tamamında özel öğretmenlerden ders almıştı. Bu tür eğitim tarzına ancak ekonomik durumu iyi olan aileler yönelebiliyorlardı.

Osmanlı topraklarında eğitim veren yabancı devletlere ait okullar misyonerlik faaliyeti amacıyla kurulduğu için Yahudi ailelerin çocuklarını göndermekte isteksiz davrandıkları anlaşılmaktadır⁴¹. Yabancı okullarda eğitim gördüğünü ifade eden 18 Yahudi memurdan 9'u Fransız; 5'i İngiliz; 3'ü İtalyan; 2'si Alman ve 1'i İspanyol okullarına devam etmiştir.

Sayıları az olsa da bazı Yahudi memurlar daha iyi eğitim alma şansına sahip oldukları yurt dışında öğrenim görmüşlerdi. Bunlardan 5'i lise düzeyinde⁴² olmakla birlikte 6'sı üniversite ve dengi okullara⁴³ devam ettiğini ifade etmiştir. Yine bu konuda da diğer Gayrimüslimlerin gerisinde kaldıkları görülür. II. Abdülhamid döneminden önce Hariciye Nezâreti'ne giren 124 Gayrimüslimden 49'u yurtdışında eğitim almış olmasına rağmen bunların hiçbiri Yahudi değildi⁴⁴.

Yahudiler diğer Gayrimüslim okullarına karşı ilgisizdiler. Diğer Gayrimüslim cemaatlerine ait okullarda eğitim alan 5 Yahudi memurdan 4'ü

⁴⁰ Levy, *a.g.e.*, s. 110.

⁴¹ İlan Karmi, *The Jewish Community of İstanbul in the Nineteenth Century: Social, Legal and Administrative Transformation*, İstanbul 1996, s. 71.

⁴² Jak Namyas ve Viktor Romayo Paris'teki kolejlerde, Vitalis Efendi Fransa'da ziraat okulunda, İsak Aseko Marsilya'da ressam okulunda ve Samuel Efendi Rus mekteb-i idadisinde öğrenim gördü. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 1/480.; BOA., *DHSAİDd.*, 181/79.; BOA., *DHSAİDd.*, 96/107.; BOA., *DHSAİDd.*, 109/451.; BOA., *DHSAİDd.*, 166/431.

⁴³ Abram de Kastro, Mekteb-i Tıbbiye'den sonra bu okulun nezâretinde İtalya'da Tıp eğitimine devam etmiştir. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 28/181.; İsak Lui devlet tarafından Almanya'ya gönderilerek önce Saksonya Ziraat Okulu'nu ardından Berlin Üniversitesi'ni bitirmişti. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 42/5.; Sason Efendi Viyana Akademisi'nden mezundu. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 77/439.; Alberto Samuel Fransa'da bir süre okuduktan sonra Cenova ve Hamburg üniversitelerinde hukuk tahsil etmişti. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 88/421.; Samuel Efendi, Mekteb-i Tıbbiye'nin ardından Viyana'da tıp tahsiline devam etmişti. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 156/93.; İlyas Farisi, Paris'te tıp eğitimi almıştı. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 179/59.

⁴⁴ Kılıç, *a.g.t.*, s. 299.

Rum ve biri Sırp okuluna gittiğini ifade etmiştir. Farklı dini inançlara sahip olmalarının yanında Hıristiyan milletlerin küçümseyen tavırları hatta şiddete varan tutumları bu ilgisizliği perçinlemekteydi⁴⁵.

IV. Dil Becerileri

Yahudi cemaatinin modern eğitim kurumlarına daha geç kavuşmaları kadar Osmanlı'nın resmi dili Türkçeyi öğrenme konusunda ilgisizlikleri de memuriyete kabul edilmelerindeki önemli engellerden biri olduğu anlaşılır. Özellikle Alliance okulları yöneticilerinin dönemin Yahudi cemaatine dair tuttıkları kayıtlar bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin 1880'lerde Aydın vilayetinde yaşayan 3.000'den fazla Yahudi arasında yalnız 2 kişi Türkçe okuyup yazabiliyordu⁴⁶. Yine Alliance okulundan bir yetkilinin Paris'e gönderdiği raporda, o dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerden 100.000'i Fransızca bilmesine rağmen yalnız 1.000'i Türkçeyi anlayabildiği ifade edilmekteydi⁴⁷.

Bazı Yahudiler, Türkçe bilmenin devlet memurluğu kapısını açacağıının ve toplumsal konumlarını ilerleteceğinin farkındaydılar. Toplumlarının medeni milletleri yakalaması için Fransızca öğrenmenin gerekliliğini düşünmekle birlikte birçoğu da geleceğin Türkçede olduğunda hemfikirdi⁴⁸. 1840'ta İstanbul hahambaşısı Moşe Fresko, yayınladığı bir beyannamede Türkçenin önemine değinir ve Yahudilerin Türkçe öğrenmesi gerektiğini belirtir⁴⁹. Alliance okul yöneticileri de Yahudilerin Türkçe öğrenmesine önem verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Buna rağmen okullarında çalışan öğretmenlerin çoğu Fransız kökenli olduğu için Türkçe öğretme konusunda başarılı olunduğu söylenemez. Bazı okullarda Osmanlı Yahudileri çalıştırılıyordu⁵⁰. Fakat ya yüksek ücret istedikleri ya da yetersizliklerinden dolayı pek de tercih edilmiyorlardı⁵¹.

⁴⁵ XIX. yüzyılda devam eden Hıristiyan ve Yahudi çatışmalarına dair bkz. Shaw, *a.g.e.*, s. 310-328.

⁴⁶ Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israélite Universelle", *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol. I, New York 1982, s. 215.

⁴⁷ Shaw, *a.g.e.*, s. 258.

⁴⁸ Aron Rodrigue, "Ondokuzuncu Yüzyılda Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, C. 6, S. 31, İstanbul 1986 (Temmuz), s. 21.

⁴⁹ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947, s. 155-156.

⁵⁰ Yahudi memurlar arasında, kariyerlerinin bir bölümünü Alliance okullarında öğretmen olarak yapanlar da bulunmaktaydı. Örnek olarak Jak Yako, Kale-i Sultani, İzmir, Rodos ve Sakız Alliance okullarında öğretmenlik ve idarecilik yapmıştı. BOA., *DHSAİDd.*, 89/107; Bohur Amon, Kudüs'deki Alliance okulunda bir müddet çalışmıştı. BOA., *DHSAİDd.*, 163/413. Mirhay Efendi bir müddet Alliance okullarında çalıştıktan sonra devlet memurluğuna geçmişti. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 166/19.

⁵¹ Dumont, *a.g.m.*, s. 227.

Türkçe öğrenme konusunda asıl ilerlemelerin, Yahudi cemaatinden gelen taleplerle değil devlet politikaları sayesinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. 1894 yılında bütün Gayrimüslim okullarında Türkçe öğreniminin zorunlu hale getirilecek⁵² ve 1908 yılında İttihat Terakki'nin iktidara gelmesiyle yabancı ve Gayrimüslim okullarında Türk dilinin yanı sıra Türkiye Tarihi ve Coğrafyası derslerinin Türk öğretmenlerce okutulması kararı alınacaktı⁵³.

Yahudi toplumunun genel durumunun aksine, memurlar arasında Türkçe bilen memur sayısı oldukça yüksektir. Toplam 287 Yahudi memur Türkçe bildiğini ifade etmiştir. Aradaki büyük farkın neden kaynaklandığı aslında pek muamma değildir. 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'de devlet memuru olmak isteyenlerin Türkçe bilmeleri gerektiği açıkça beyan edilmişti⁵⁴. Bu şartın hem pratikte, hem de Kanun-ı Esasi'nin 1878'de hukuken değil ama fiilen askıya alınmasından dolayı ne kadar uygulandığı konusunda pek fikir sahibi değiliz. Ancak II. Abdülhamid döneminde nezaretlerin memur alımı için kurdukları İntihâb-ı Memurin Komisyonları yaptıkları sınavlarda Türkçe dil bilgisine dair sorular da yöneltmekteydi⁵⁵. Bu yüzden memurlar arasında Türkçe bilenlerin sayısının fazla olmasını doğal karşılamak gerekir.

Sicil kayıtlarına göre Yahudi memurların Türkçeden sonra en fazla bildikleri dil Fransızca olarak gözükmektedir. Toplam 246 memur bu dili bildiğini belirtir. Yahudiler bu dili Alliance ve Kamondo okulları gibi modern okullarda öğrenebilmekteydiler. Öyle ki 1860'lardan başlayarak bu dil günlük hayatta da egemen hale gelmeye başlamıştı⁵⁶. Yine karma okullara giden Yahudilerin pek çoğu da bu dili öğrenme şansına sahiptiler.

Beklenenin aksine Yahudi memurlar arasında İbranice bilenlerin sayısı azdı. 146 memur bu dili bildiğini beyan etmiştir. İbranice bilenlerin bu kadar az olması Yahudi cemaatinin dil bakımından mütecanis bir topluluk olmamasından kaynaklanıyordu. Bu dil daha çok bir ibadet dili olarak işlev görüyordu. Alliance okullarında bile hahamlar tarafından öğretilen İbranice sadece Tevrat'ı ve bazı dua kitaplarını anlamaya yönelikti. Bu dil günlük kullanım için bile yeterli düzeyde öğretilmemekteydi⁵⁷.

Fransızca dışında kalan Batı dillerinden İspanyolca'yı 102; İtalyanca'yı 63; İngilizce'yı 33 ve Almancayı 30 memur bildiğini belirtir. Bu çeşitliliğin temel

⁵² Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2002, s. 112.

⁵³ Akyüz, *a.g.e.*, s. 277.

⁵⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 1999, s. 146.

⁵⁵ Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*, İstanbul 2001, s. 197.

⁵⁶ A. Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılaşması*, s. 180.

⁵⁷ Rodrigue, *a.g.e.*, s. 126-127.

nedeni, belki İngilizceyi istisna tutmak kaydıyla, Yahudi cemaatlerinin genelde ana dil olarak Osmanlı topraklarına göç ettikleri ülkelerin dillerini konuşmasıdır. Fakat İspanyolcanın *Ladino* ve Almancanın *Yidiş* dili olarak biraz farklılaşmış şekillerinin kullanılıyor olması memurların bu dilleri ne düzeyde bildiklerine dair soru işaretlerine yol açar.

Osmanlı topraklarında konuşulan diller arasında Türkçe dışında Rumcanın bariz üstünlüğü göze çarpar. 117 memur Rumca bildiğini ifade etmiştir. Rumcanın bu kadar çok benimsenmesinin temelinde bizce birkaç neden vardır. Birincisi Rumların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde yaşayan Yahudilerin bu dili benimsemesidir. Zaten Anadolu'nun kadim Yahudileri Rumca'yı kullanmaktaydı. Her ne kadar Avrupa'dan göçlerle birlikte İspanyolca Rumcanın yerini almaya başlasa da Yahudi cemaatlerinden *Karailer* bu dili kullanmaya devam etmişlerdir⁵⁸. İkincisi, ticaret hayatında da Rumcanın yaygın şekilde kullanılıyor olmasıdır.

Arapça bildiğini ifade eden 59 memur bulunmaktaydı ve bunların çoğu Osmanlı'nın Arap eyaletlerinde doğanlardır. İslamın yayılması ile birlikte bölgenin yerel Yahudileri eski dillerinin yerine Arapçayı benimsemişlerdi⁵⁹. İberya yarımadasından göç ederek bölgeye yerleşen Sefardiler birkaç yüzyıl için kültürlerini ve konuşma dilleri Ladino'yu muhafaza etmişlerse de zamanla Musta'ribe (Araplaşmış) olarak adlandırılan Arapça konuşan yerli Yahudilerin adet ve dillerini kabul etmişlerdi⁶⁰.

Yahudi memurlar arasında 15'i Bulgarca; 11'i Farsça, 5'i Rusça; 4'ü Sırpça; 3'ü Ermenice, biri Arnavutça, biri Aramice, biri Latince ve biri Ulahça bilmekteydi.

Bazı Yahudi memurların dil bakımından oldukça yetenekli olduğu görülür. Nesim Alahim isimli Yahudi memur, Türkçe, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Ulahça, Bulgarca, Sırpça kitabet edebildiğini İngilizce, Rusça ve Rumcaya aşina olduğunu belirtir⁶¹. Önemli isimlerden Avram Galanti, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rumca, İspanyolca, İtalyanca bilmekteydi ve Farsçaya ise aşinaydı⁶².

V. Baba Meslekleri

Yahudilerin, kamu hizmetine girmekte fazla başarılı olamamalarını sadece Yahudi toplumunun içe kapanık yapısı ve taassuptan dolayı modern eğitim

⁵⁸ Galanti, *a.g.e.*, s. 151.

⁵⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁰ Levy, *a.g.e.*, s. 64.

⁶¹ BOA., *DHSAİDd.*, 164/35.

⁶² BOA., *DHSAİDd.*, 195/309.

kurumlarından yararlanmada geç kalmaları ile açıklayamayız. Birbiri içine geçmiş olgular olan ekonomik geri kalmışlık ve himayecilik, hâmi-mahmi ilişkileri, akraba kayırmacılığı gibi patrimonial yöntemleri geliştirememelerinin de olumsuz etkisi vardı. Oysa Ermeni ve Rumların hem ekonomik olarak giderek güçlendikleri, hem de patrimonial bağlantıları daha rahat sağladıkları görülür.

Bu milletler arasındaki temel farklardan biri Yahudilerin Patriklik gibi tüm cemaati içeren bir yapının olmamasıdır. 1835 yılında hahambaşılık kurumu yeniden canlandırılmak istenmiş ancak İstanbul Yahudileri arasında bile temsil yetkisi tartışma konusu olmuş ve cemaat içindeki çekişmeler devam etmiştir⁶³. Genelde göç ettikleri bölgelere göre ayrışan Yahudi cemaatinde daha önce değindiğimiz gibi dil birliği bile bulunmamaktaydı. Yine de XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yahudi toplumu tamamen kucaklayan bir yapının olmamasının eksikliği sarayda büyük nüfuz sahibi olan Yahudiler sayesinde pek hissedilmemekteydi. Bu isimler cemaatin devlet ile ilişkilerini yürütüyor ve sorunlarıyla ilgileniyorlardı⁶⁴. Fakat zamanla birlik ve korumadan yoksun kalan Yahudiler rakip milletler karşısında tutunamayarak eski güçlerini kaybettiler. Bu aynı zamanda üst düzey bürokratlar ve sarayın himayesinden mahrum kalmaları anlamına gelmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünden uzaklaşması, savaşların ekonomiye ağır yük olması, Rumlar ve Ermeniler Batılı devletlerin korumasında ticaret etkinliklerini genişletmeleri Yahudilerin ekonomik gücünün de zayıflamasına neden oldu⁶⁵.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi Tanzimat dönemi öncesinde Yahudi toplumunun aldığı son büyük darbe oldu. Yahudiler yıllardan beri bu ocağın sarrafbaşılık ve şapçıbaşılık gibi önemli görevlerini üstlenmekteydi. Bunun karşılığında, bazen çıkar çatışmasına girseler de, ocağın himayesini görmekteydiler⁶⁶. Ocağın kaldırılması ile cemaatin önde gelen üç ismi sadece görevlerinden olmakla kalmamış aynı zamanda mülkleri müsadere edilerek⁶⁷ idam edilmişlerdi⁶⁸. Artık Yahudiler Tanzimat döneminde yaşanan dönüşüme

⁶³ Shaw, *a.g.e.*, s. 268.

⁶⁴ M. Kılıç, "Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler", s. 101.

⁶⁵ Gayrimüslim milletlerin ekonomik durumlarındaki değişime dair bkz. Charles Issawi, "The Transformation of the Economic Position of the *Millets* in the Nineteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, Vol. I, New York-London 1982, s. 261-285.

⁶⁶ Naim Gülerüz, *Türk Yahudileri Tarihi (20. Yüzyılın Başına Kadar)*, İstanbul 1993, s. 170.

⁶⁷ Bir rivayete göre, yıllık gelirin 200 milyon kuruş olduğu bir dönemde 108 milyon kuruş değerinde mülke el konulmuştur. Bkz. Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2011, s. 343.

⁶⁸ Gülerüz, *a.g.e.*, s. 183-186.

ayak uydurmalarına liderlik edecek Ermeni Amiralalar veya Fenerli Rumlar gibi güçlü ailelerden⁶⁹ ve devlet adamlarının himayesinden yoksun kalmışlardı⁷⁰.

Osmanlı Yahudilerinin kötü ekonomik durumunun XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında bile devam ettiği görülür. XIX. yüzyılın sonunda Yahudilerin finans, ticaret ve endüstrideki payları % 5, 24 idi⁷¹. Alliance okulu kayıtlarına göre 1906'da Silivri'de yaşayan 400 Yahudi aile arasında yalnız biri çok iyi gelire sahipti. 12 ailenin durumu fena sayılmazdı. 282 aile reisinin meslekleri ise şu şekilde sıralanmaktaydı; 130 seyyar satıcı, 50 ayakkabı boyacısı, 40 saka, 20 bakkal, 12 tenekeci, 7 terzi, 4 kasap, 3 kuyumcu, 3 berber, 3 meyhaneci, 2 ayakkabı tamircisi, 2 memur, 1 duvarcı ve 1 dülger. Geri kalan aileler ise sabit bir gelire sahip değildi⁷². Bu şartlardaki aile fertlerinin, çocuklarının memur olabilmesi için yeterli düzeyde eğitim almalarını ve gerekli iltiması sağlayacak koşullara sahip olmadıkları açıktır.

Sicil kayıtlarındaki baba mesleklerine dair bilgiler hem Yahudilerin ekonomik durumu hem de himaye ve iltimastan ne ölçüde yararlanabildiklerine dair bir fikir verebilir. Yahudi memurların baba meslekleri şunlardı; 62 tüccar, 55 esnaf ve zanaatkar, 29 memur, 18 sarraf ve banker, 11 haham ve hahamhane çalışanı, 7 dellal, 5 simsar, 4 doktor, 3 öğretmen, 3 özel şirket çalışanı, 2 dava vekili, 1 konsolos tercümanı, 1 tenekeçiler kethüdası, 1 gazete matbaacısı. Geriye kalan 102 memurun sicil kaydında baba mesleğine dair bir bilgi bulunmamaktadır⁷³. Yahudi memurların, cemaatlerinin geneline göre, gerekli eğitimi sağlayabilecek kadar yeterli gelire sahip ailelerden geldiklerini söylemek mümkündür. Ama aynı zamanda bir memuriyete tayin veya terfide gerekli iltiması sağlayabilecek meslekler açısından diğer Gayrimüslim milletlere göre daha dezavantajlı bir konumda bulduklarını söyleyebiliriz.

Üst düzey bürokratlarla yakın ilişkide olmak gerekli iltiması sağlamak için oldukça önemliydi. Hiç şüphesiz babası devlet memuru olanlar bu türden

⁶⁹ 1840'larda palazlanan tek büyük Yahudi banker ailesi Kamondoların Osmanlı Yahudilerinin modernleşmesinde oynadığı rol göz önüne alındığında bunun anlamı daha iyi anlaşılacaktır.

⁷⁰ Bu gelişmelerin sonucunda Yahudilerin devlet hizmetinde yer alma isteğinden soğuduğu iddiası da bulunmaktadır. Bkz. Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, İstanbul 1996, s. 113.

⁷¹ Karmi, *a.g.e.*, s. 114-115.

⁷² Dumont, *a.g.m.*, s. 217.

⁷³ Hariciye Nezâreti sicil kayıtlarını incelemiş olan Carter Findley, bu bilgi eksikliğini ya kâtiplerin ihmalkârlığı ya da memurların baba mesleklerini kayda değer görmedikleri için belirtmemelerinden kaynaklanmış olabileceğini belirtir. Hariciye sicil kayıtlarında baba mesleğini belirtme oranı görece mütevazı ailelerden gelen Yahudi aileler arasında en yüksek düzeydedir. Bkz. Findley, *a.g.e.*, s. 110-111.

ilişkileri sağlamaları daha kolay olabilmekteydi. Hariciye çalışanı Müslüman memurlar arasında babası kamu hizmetinde istihdam edilenlerin oranı % 85'in üzerindedir. Gayrimüslimler arasında bu oran % 40'ın üzerinde gözüktür. Ancak Yahudiler arasında bu oran en düşük düzeydedir⁷⁴.

Osmanlı hazinesi ve bürokratlarla mali ilişkilerinden dolayı banker ve sarraf gibi finans alanında iş gören aileler de çocuklarını memur yapmak için gerekli iltiması sağlayacak güce sahip olduklarını varsayabiliriz. Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı finans hayatında önemli rol oynayan Yahudi sarraflar Ermeni meslektaşlarıyla rekabetleri, Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi ve 1840 yılında *iltizam* usulüne son verilmesi sonucunda eski güçlerini kaybettiler⁷⁵. Nitekim 1877 öncesinde Hariciye'de işe başlayan 20 Gayrimüslimin baba mesleği sarraf olmakla birlikte bunlardan 18'i Ermeni ve yalnız biri Yahudi idi⁷⁶.

Bir diğer meslek grubu olarak hekimliği sayabiliriz. Bir zamanlar saray çevresinde önemli konumda olan Yahudi hekimlerin Rum meslektaşlarına üstünlüğü kaptırdıklarını daha önce zikretmiştik. Tanzimat döneminde bile hekimlik mesleği sayesinde bazı Rum aileler büyük nüfuz kazanmayı başarmıştı⁷⁷. Yahudi hekimlerin ise yeniden nüfuzlu hale gelmeleri ancak saraya ve önde gelen devlet adamlarına hizmet vermeye başladıkları II. Abdülhamid döneminde mümkün olabilecekti⁷⁸.

Aslında, Tanzimat döneminin kurumsal modernleşme çabaları ve memuriyete dair düzenlemeleri ile patrimonial yöntemlerin etkisi azaltmaya çalışılmıştır. Yine de himaye ve iltimas bürokrasiye geçiş ve terfilerde etkili bir araç olarak varlığını korumuştur. Doğal olarak nitelikli eğitim ve himayeden yoksun Yahudiler kamu hizmetine girmekte zorlanırken Ermeni ve Rumlar memuriyetlerde sayıca üstünlük kazandıkları gibi, önemli makamlara gelme fırsatlarından da yararlanmışlardır. Bu konuda dönemin en önemli kurumlarından olan Osmanlı Hariciye Nezâreti oldukça iyi bir örnektir. Mustafa Reşid Paşa'nın himayesini kazanan Fenerli Rumlar dış temsilciliklerde kadrolaşırken Âlî Paşa korumasındaki Ermenilerin 1850'lerden itibaren Hariciye merkez teşkilatında ağırlık kazandıklarını gözlemlemek mümkündür⁷⁹. Tanzimat

⁷⁴ Findley, *a.g.e.*, s. 109-111.

⁷⁵ Karmi, *a.g.e.*, s. 108.

⁷⁶ M. Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, s. 277.

⁷⁷ Hekimlikle başlayan yükselişleri ve Osmanlı bürokrasisinin farklı alanlarda istihdam edilen üyeleri ile Fenerli Rum Karatodori ailesi buna iyi bir örnektir. Bkz. Maria Georgiadou, "Expert Knowledge between Tradition and Reform, The Carathéodorys: a Neo-Phanariot Family 19th Century Constantinople", *Médecins et Ingénieurs Ottomans à l'âge des Nationalismes*, Ed. Mérope Anastassiadou-Dumont, Paris 2003, s. 243-294.

⁷⁸ Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, C. IX., İstanbul tsz., s. 96-99.

⁷⁹ M. Kılıç, *a.g.t.*, s. 276.

dönemi boyunca Yahudiler bu tür bağları kurmakta zorlandıkları için istihdam konusunda daha az başarı kazandılar. Ama ileride görüleceği gibi İttihat ve Terakki döneminde bu parti ile organik bağları sayesinde daha önemli mevkiiler kazanmayı başaracaklardı.

VI. Yahudi Memurların İstihdam Edildikleri Alanlar

Tanzimat dönemi modernleşmesinin en belirgin özelliklerinden biri de bürokratik yapının genişleyerek yeniden organizasyonudur. Zira hem memur ihtiyacının artması hem de yeni kurumlarda çalışacak nitelikli memur bulmakta yaşanan sıkıntıdan dolayı Gayrimüslimlerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Sicil kayıtlarında yer alan bilgiler sayesinde Yahudi memurların istihdam edildikleri alanları belirlemek mümkündür;

Tablo V: İstihdam Edildikleri Alanlar⁸⁰

Maliye/Ekonomi	93
Haberleşme/Ulaşım	80
Sağlık	51
Mülkiye	37
Hariciye	36
Adliye	33
Eğitim	17
Belediyeler	10
Orman/Ziraat	7
Polis	6
Askeriye	6

Yahudilerin en fazla istihdam edildikleri memurluklar ekonomi ve maliyeye dair olanlardı. Zira Tanzimat döneminde sosyal alandan sonra en önemli değişim ekonomide görülmüştü. İlk olarak devlet kurumlarının modernizasyonu kapsamında 1838'de Maliye ve bir yıl sonra Ticaret Nezâreti kurulmuştu. Fakat yapılan düzenlemelere rağmen ekonomik reformlar Tanzimat döneminin en az başarılı olanların başında gelir. Bu konuda Osmanlı bürokratlarını sıkıntıya sokan konulardan biri de yeni reformları uygulayacak yetişmiş insanların azlığıydı⁸¹. Gayrimüslimler, devletin ve üst düzey bürokratların mali meselelerinde her zaman yer aldıkları için ekonomik alanda ihtiyaç duyulan personelin karşılanmasında önemli rol oynamışlardır. Geçmişte çeşitli mali hizmetlerde yer alan Yahudilerden de istifade edilmiştir. Maliye, Ticaret, Hazine-i Hassa, Gümrük ve Düyûn-ı Umumiye gibi kurumlarda çalışanların yanı sıra taşrada muhasebe memurluğu ve mal sandık eminliği gibi ekonomiyle alakalı görev alanlar da vardı.

Ekonomik alanda istihdam edilen Yahudilerin büyük çoğunluğu küçük memuriyetlerde bulunmakla birlikte bazı isimlerin önemli makamları işgal

⁸⁰ Bazı memurlar farklı alanlarda istihdam edildiği için birden fazla yerde gösterilmiştir.

⁸¹ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 126.

ettikleri de görülür. Jak Namyas, Hazine-i Celile-i Maliye'de müsteşar muavini olarak görev yapmıştı⁸². Nesim Efendi, Hazine-i Hassa Masârifât Nazırı ve Kuyûdât Kalemi müdürlüklerinde bulunmuştu⁸³. Alber Ferid, Maliye Nezâreti müfettişlerindendi⁸⁴. Nesim Ruço, Vilâyât-ı Sitte Maliye Komisyonu müfettişliğinden sonra Maliye Nezâreti müşavirliğine tayin edilmişti⁸⁵.

Eski kurumların ıslahında olduğu gibi yeni ortaya çıkan ve özellikle teknik bilgi gerektiren kurumların da personel ihtiyacını karşılamak için Gayrimüslimlerden faydalanılmıştır. Özellikle Kırım Savaşı'nda ilk defa kullanılmaya başlayan telgrafın büyük bir hızla yayılarak ülke genelinde kullanılmaya başlanması ile teknik eleman bulma konusunda yaşanan sıkıntı sonucu Gayrimüslimler için yeni bir istihdam alanı açılmıştır⁸⁶. Nitekim haberleşme ve ulaşım hizmetinde çalışan 79 Yahudi memurdan 63'ü telgraf bürolarında görev yapmaktaydı.

Yahudilerin hekimlik mesleğine ve Mekteb-i Tıbbiye'ye gösterdikleri ilginin sonucunu sağlık alanında görmek mümkündür. Sağlık alanında hizmet veren 51 Yahudi'den 43'ü hekim ve 4'ü eczacı olarak görev yapmaktaydı. Üstelik askeriyede hekim subay olarak hizmet ettiklerini bildiğimiz Yahudiler bu sayıya dâhil değildi⁸⁷.

Mülkiye alanında istihdam edilen memurların büyük çoğunluğunu taşradaki belli başlı memurlar oluşturmaktadır. Fakat burada belirtilen memurların çoğu küçük memuriyetlerde görevliydi. Taşradaki memurlar arasında en dikkat çeken isim Hanya'da kaymakam muavinliği yapan Yakob Efendi idi⁸⁸.

Mülki alanda görev alan memurlar arasında en önemlileri hiç şüphesiz Meclis-i Âyan ve Mebusan üyeleri idi;

Bohur Efendi, Ekim 1861'den itibaren iki yıl Babıâli Tercüme Odası'na mülazemetten sonra 1868 yılında Hazine-i Maliye-i Celile mütercimliği ve bir sene sonra Şûrâ-yı Devlet muavinliğine tayin edilmişti. 1873'de Şûrâ-yı Devlet üyeliğine getirilmişse de bir yıl sonra azledilerek İstinaf Mahkemesi azalığına atandı. Fakat 1875 yılında yeniden Şûrâ-yı Devlet azalığına atanarak bu görevinde dört yıl kalmıştır. Sicil kaydına göre son görevi Şehremaneti

⁸² BOA., *DHSAİDd.*, 1/480.; Jak Namyas birkaç defa devlet borçlanmaları için Avrupa'ya gönderilmişti. Bkz. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947, s. 134.

⁸³ BOA., *DHSAİDd.*, 42/21.

⁸⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 179/333.

⁸⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 183/91.

⁸⁶ Kılıç, *a.g.t.*, s. 268.

⁸⁷ Avram Galanti, askeri sınıfta yer alan 8'i paşalığa kadar terfi etmiş çeşitli rütbelerde 40 Yahudi'nin ismini zikreder. Bkz. A. Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, s. 96-105.

⁸⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 169/239.

muavinliği olmasına⁸⁹ rağmen II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Âyan'a üye olarak seçildiği anlaşılmaktadır⁹⁰.

İkinci isim ise herhangi bir devlet hizmetinde bulunmadan doğrudan 1868 yılında kurulan ilk Şûrâ-yı Devlet'in üyeliğine seçilen Davıçon Efendi'dir. 1872'de Mahmud Nedim Paşa'nın tensikât uygulamalarından dolayı emekliye sevk edilen Davıçon Efendi, dört yıl kadar emeklilikten sonra ilk Meclis-i Âyan'a üye olarak atanmıştır⁹¹.

Âyan Meclisinde olduğu gibi Meclis-i Mebusan'a da seçilen Yahudiler bulunmaktaydı. I. ve II. Meşrutiyetlerde 4'er Yahudi Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir⁹². Fakat bu isimlerden yalnız II. Meşrutiyet mebuslarından Sason Efendi'nin sicil kaydı vardır. İlk olarak 30 Mayıs 1883 tarihinde Bağdat Vilayet Tercümanlığı'na tayin edilen Sason Efendi, 12 Kasım 1903'te Hamidiye Vapurları İdaresi müdürlüğüne getirilmişti. 31 Aralık 1908'de ilk ve 24 Mart 1912'de ikinci defa Bağdat mebusu seçildi. 21 Eylül 1913'te ise Ticaret ve Ziraat Nezâreti müsteşarlığına tayin edildi⁹³.

Dâhiliye Nezâreti ile aynı tarihte kurulan Osmanlı Hariciye Nezâreti kapılarını Gayrimüslimlere ilk açan ve oransal olarak en fazla yer veren kurumların başında gelir. Hariciye'nin bu özelliği yabancı dil bilen personele duyduğu ihtiyaçtan dolayıdır. Bununla birlikte Yahudilerin Osmanlı Hariciyesinde görev almaya başlamaları oldukça geç bir tarihtedir. Yabancı kökenli olmasından dolayı Napoli maslahatgüzarlığında bulunan Sigmund Spitzer'i bir istisna olarak sayarsak Yahudiler ancak 1861 yılından itibaren Hariciye'de görev almaya başlamışlardır.

Parlak bir kariyere sahip olmak isteyen bürokratlar için iyi bir başlangıç yeri olmasına rağmen Osmanlı Hariciyesinde çalışan Yahudi memurların çoğu sıradan görevlerde bulunmuşlardır. Bunun en önemli istisnası hiç şüphesiz Davud Molho Efendi idi. Davud Efendi, 1861 yılında mülazemetle Babîali Tercüme Odası'nda göreve başlamıştı. 1876'da sâniye sınıf-ı mütemâyizi rütbesi ile Tercüme Odası'nın mümeyyiz-i sânisî ve iki yıl sonra Mühimme müdürlüğü görevlerine tayin edilmiştir. 1880'de ûlâ sınıf-ı sânisî rütbesi ile Divan-ı Hümayun mütercim-i evveli olarak atanmıştır. Bir yıl sonra kendisine ûlâ sınıf-ı evveli rütbesi verildi. Divan-ı Hümayun tercümanlığının yanı sıra 1885'de teşkil edilen Encümen-i Hariciye'nin daimi üyeliğine ve 1890'da İntihâb-ı Me'mûrîn-i Hariciye komisyonu azalığına seçildi. 1893 yılında ise bâlâ rütbesi verildi.

⁸⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 3/116.

⁹⁰ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947, s. 142.

⁹¹ BOA., *DHSAİDd.*, 1/80.

⁹² Galanti, *a.g.e.*, s. 141-142.

⁹³ BOA., *DHSAİDd.*, 77/439.

1907’de emekliye sevk edilen Davud Molho 31 Ekim 1912’de kanserden vefat ederek Şişli Musevi kabristanına defnedildi⁹⁴.

Adliye’de Gayrimüslimlerin ve Yahudilerin istihdam edilmesinde kanunlaştırma ve yeni mahkemelerin kurulmasına dönük reformların önemli katkısı bulunmaktadır. Tanzimat döneminde hukukî sorumlulukları olan ticaret, nizamiye, istinaf gibi karma mahkemelere Gayrimüslimlerin de tayin edilmesi yeni bir istihdam alanı oluşturmuştur. Adliye alanında hizmet eden Yahudi memur sayısının az olduğu görülür. Bunun muhtemel temel nedeni, hukuk bilgisine sahip Yahudi memur bulmakta güçlük yaşanmasıdır. Yine de adliye alanında istihdam edilen Yahudilerin 16’sı mahkeme azası olarak görev yapmışken içlerinde Daviçon Efendi⁹⁵ ve Yasef Selami⁹⁶ gibi reislik yapanlar da vardı.

Eğitim alanında istihdam edilen Yahudilerin çoğu devlet okullarında Fransızca hocası olarak görev yapmaktaydı. Bohur Efendi, Mühendishâne-i Berr-i Hümayun’un lisan muallimlerindendi⁹⁷. Yine Mois Zeki Efendi⁹⁸ ve Jak Yako⁹⁹ kısa bir süre için bu okulun Fransızca muallimliğinde bulunan isimlerdendi. Avram¹⁰⁰, Bohur Kemal¹⁰¹ ve İsak İlyada¹⁰² Efendiler idadi mekteplerinde Fransızca hocalığı yapan memurlardandı. Yine sicil kayıtlarında yer almasa da Mekteb-i Tibbiye ve Darülfünun gibi önde gelen eğitim kurumlarında hocalık yapan Yahudi kökenli isimler bulunduğunu da bilmekteyiz¹⁰³.

1854’te “Şehremaneti” unvanıyla yeni bir kurumun ihdas edilmesi ve 1857 sonlarında alınan bir kararla İstanbul’un 14 belediye dairesine ayrılması kararlaştırılması ile beledi hizmetlerin yürütülmesinde önemli bir adım atılmıştı. Fakat Galata ve Beyoğlu bölgelerinden sorumlu 6. Daire dışındaki belediyelerin kuruluşu gecikmiştir¹⁰⁴. Kurulduğu bölgede Yahudi nüfusu yoğun olduğu için 6.

⁹⁴ Davud Molho için ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., *DHSAİDD.*, 2/366.; M. Kılıç, “Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler”, s. 108-109.

⁹⁵ Yanya Ticaret Mahkemesi reisi. Bkz. BOA., *DHSAİDD.*, 10/671.

⁹⁶ Biga Sancağı Ticaret Mahkemesi reisi. Bkz. BOA., *DHSAİDD.*, 18/55.

⁹⁷ BOA., *DHSAİDD.*, 185/37.

⁹⁸ Mois Zeki Efendi, daha sonra Canik idadisinde tarih muallimliği yapacaktı. BOA., *DHSAİDD.*, 112/433.

⁹⁹ BOA., *DHSAİDD.*, 89/107.

¹⁰⁰ BOA., *DHSAİDD.*, 125/459.

¹⁰¹ BOA., *DHSAİDD.*, 137/97.

¹⁰² BOA., *DHSAİDD.*, 185/100.

¹⁰³ Galanti, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁰⁴ Musa Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 273-274.

Daire-i Belediye'nin İntizam-ı Şehir komisyonunda beş Yahudi üye bulunmaktaydı¹⁰⁵. Buna rağmen sicil kayıtlarına göre belediye hizmetinde istihdam edilen Yahudilerin sayısı azdır. Şehremaneti muavinliğinde bulunan Bohur Efendi¹⁰⁶ dışında kalan Yahudi isimler önemsiz görevlerde bulunmuşlardır.

Orman ve ziraat alanlarında çalışan Yahudi memurların sayısı az olmakla birlikte daha çok uzmanlık gerektiren ve önemli görevlerde istihdam edildikleri görülür. Orman Mektebi mezunu olan Nesim Efendi, Bosna Orman müfettiş-i saniliğine kadar terfi etmişti¹⁰⁷. Yine aynı okuldan mezun Moiz Mosedalmariko çeşitli şehirlerde orman müfettişliği yapmıştı¹⁰⁸. Yurt dışında ziraat eğitimi alan İsak Lui, Manastır ve Adana vilayetlerinde Ziraat müfettişliği görevlerinde bulunmuştu¹⁰⁹. Yine yurt dışında ziraat eğitimi alan Vitalis Efendi, Selanik Ziraat Mektebi müdürü olarak tayin edilmişti¹¹⁰. Halkalı Ziraat Okulu mezunu Nesim Ruço, Orman ve Maadin Nezâreti ziraat idaresinde çalışmış ve Harir müfettişi olarak görev yapmıştı¹¹¹.

Tanzimat döneminde şekillenen kurumlardan biri olan Zaptiye Nezâreti bünyesinde bulunan Polis teşkilatında hizmet verdiğini tespit ettiğimiz 6 memurdan Andon Leon¹¹² ve Rafael Efendi¹¹³ serkomiserliğe kadar yükselebilmiş isimlerdi.

Dâhiliye sicil defterlerinde ilmiye ve askeriye sınıfına mensup olanların kayıtları bulunmamaktadır. Buna rağmen daha önce askeri sınıfa mensup iken kalemiyeye geçen Yahudi memurların kaydına rastlanmıştır. Bu isimlerden biri olan Abram de Kastro, kolağalık rütbesiyle Maltepe hastanesinde hekimliğe başlamışsa da askeri sınıftan çıkarak görevine devam etmişti¹¹⁴. Moiz Mosedalmariko, çeşitli vilayetlerde orman müfettişliğinde bulunduktan sonra Bahriye Nezâreti tercümanlığına tayin edilerek askeri sınıfa dâhil olmuştu. Miralay rütbesinde iken askeri sınıftan çıkarak Bahriye Nezâreti Tercüme Odası

¹⁰⁵ Karmi, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 3/116.

¹⁰⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 55/155.

¹⁰⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 189/188.

¹⁰⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 42/5.

¹¹⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 75/93.

¹¹¹ BOA., *DHSAİDd.*, 183/91.

¹¹² BOA., *DHSAİDd.*, 113/165.

¹¹³ BOA., *DHSAİDd.*, 122/1.

¹¹⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 28/181.

müdürlüğüne tayin edilmişti¹¹⁵. Menahim Efendi, Bahriye Nezâreti'nde başladığı hekim subaylıkta kaymakamlık rütbesine kadar yükselbilmişti¹¹⁶.

Askeri sınıfa mensup Yahudiler arasında paşalığa kadar yükselmiş isimler vardı. Oysa Yahudi memurlar arasında önemli görevler üstlenenler bulunmakla birlikte en üst rütbe olan vezarete ulaşabilmiş bir isim bulunmamaktadır¹¹⁷. Bâlâ rütbesinde bir, ûlâ sınıf-ı evvelide 4, ûlâ sınıf-ı sânisinde 4, sâniye sınıf-ı evvel mütemâyizinde 8, sâniye sınıf-ı sânisinde 11, sâlisinde 13 ve râbi'ada 5 memur bulunmaktaydı. Bu da göstermektedir ki II. Abdülhamid döneminde Yahudi memurların sayısındaki belirgin artışa rağmen yükselme ve terfi konusunda hala diğer Gayrimüslim milletlerin gerisindedirler. Sonrası dönemde sicil kayıtları düzenli tutulmadığı için Yahudi memurların son durumları hakkında kesin bir yargıda bulunmak güçtür¹¹⁸.

Sonuç

Tanzimat döneminde yapılan reformlar Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamı politikasında önemli değişiklikler getirmiş ve giderek daha fazla Gayrimüslim memuriyete kabul edilmiştir. Fakat makalemizde ortaya koyduğumuz gibi Yahudiler daha çok kendilerinden kaynaklanan problemlerden dolayı bu fırsattan yeterince yararlanamamışlardı. Ancak II. Abdülhamid dönemi ile birlikte Yahudilerin devlet hizmetine alınması konusunda geçmiş dönemlere göre büyük ilerleme görülür. Bunun başlıca nedeni Osmanlı Yahudilerinin geç de olsa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşme sürecine girmeleridir. Rum ve Ermeniler arasında milliyetçi hareketlerin artmasından dolayı bu milletlere güven duygusunun azalması Yahudi istihdamını arttıran bir başka nedendir. Yine de istihdam konusunda Ermeni ve Rumlar kadar başarı sağlayamadılar. Kalemiyeye mensup hiçbir Yahudi'nin vezaret rütbesine ulaşamaması ve kabineye girememesi başarısızlığın açık bir delilidir.

İttihad ve Terakki dönemi Yahudiler için daha parlak bir sürecin eşiği gibi gözükmektedir. Gayrimüslim milletlerin ayrılıkçı hareketlerine karşı milliyetçi politika izlemeyi benimseyen İttihad ve Terakki'nin Yahudilere karşı tutumu daha olumluydu. Hiç şüphesiz bunda parti ile bazı Yahudilerin organik bağının

¹¹⁵ BOA., *DHS AİD*, 189/188.

¹¹⁶ BOA., *DHS AİD*, 143/355.

¹¹⁷ İlyas Kohen, İsak Molho, Jak Nissim, Menteş Galimidi, İsak Hacez, İsak Fano, İzador Grevier ve Jak Nissim askeriyede paşalık rütbesine kadar terfi edebilmiş Yahudilerdi. Bkz. Galanti, *a.g.e.*, s. 131-132.

¹¹⁸ Abdülhamid Kırmızı, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, s. 94-95.

bulunmasının da etkisi bulunmaktaydı¹¹⁹. İkinci Meşrutiyet döneminde mebus seçilen Yahudi kökenli isimlerin tamamının İttihad ve Terakkipartisinden olması aradaki yakınlığı gösteren bir başka olgudur¹²⁰. Hiç şüphesiz bu yakınlık, Yahudilerin devlet hizmetinde istihdamlarına olumlu katkı sağlamıştı. Kabineye nazır olarak giremeseler de bazı nezaretlerde ikinci adam olarak önemli görevler üstlendiler¹²¹. Fakat Osmanlı'nın yıkılışı ve yerine ulus temelli yeni bir devletin doğuşu Yahudilerin bu süreçten yeterince yararlanmalarının önünü kesecekti.

¹¹⁹ İttihad Terakki ve Yahudiler arasındaki ilişki hakkında bkz. Feroz Ahmad, "Unionist Relations with the Greek, Armenian, and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol. I, New York 1982, s. 425-428.

¹²⁰ Hasan Kayalı, "Jewish Representation in the Ottoman Parliaments", *The Jews of the Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, New Jersey 1994, s. 511.

¹²¹ Ahmad, a.g.m., s. 428.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Sicil-i Ahval Defterleri:1/80, 1/480, 2/366, 2/398, 3/116, 4/600, 5/407, 8/85, 8/413, 9/931, 10/671, 12/651, 16/215, 18/55, 18/233, 18/491, 19/365, 23/175, 23/451, 28/179, 28/181, 28/457, 30/79, 35/207, 36/121, 37/101, 37/285, 37/311, 40/11, 40/267, 41/391, 42/5, 42/21, 42/49, 43/139, 43/297, 43/345, 45/283, 45/285, 46/31, 51/303, 51/363, 55/155, 55/239, 57/449, 57/455, 58/61, 58/119, 58/283, 58/403, 60/91, 62/199, 62/221, 63/25, 63/151, 65/417, 65/439, 65/471, 66/289, 67/317, 67/375, 67/393, 68/189, 68/313, 69/251, 69/289, 69/397, 70/95, 70/113, 70/197, 70/265, 72/39, 75/93, 75/129, 75/131, 76/35, 77/433, 77/439, 78/9, 78/21, 78/51, 78/81, 78/233, 79/77, 79/327, 81/447, 84/103, 85/167, 85/173, 85/202, 85/213, 86/87, 86/287, 86/311, 87/115, 87/147, 87/243, 88/75, 88/149, 88/177, 88/339, 88/419, 88/421, 89/107, 89/391, 90/203, 90/433, 92/117, 92/425, 94/49, 94/163, 94/201, 94/213, 96/107, 96/251, 98/23, 98/45, 98/141, 98/143, 98/189, 98/457, 99/53, 99/127, 100/39, 100/65, 101/371, 101/481, 102/39, 102/79, 102/209, 103/367, 104/224, 105/431, 106/479, 109/445, 109/451, 109/497, 110/61, 110/191, 110/193, 110/247, 110/391, 111/213, 112/183, 112/433, 113/1, 113/165, 114/171, 114/217, 114/317, 115/187, 115/325, 115/339, 115/429, 116/179, 116/209, 116/275, 116/285, 116/467, 117/231, 118/337, 119/119, 119/229, 119/335, 119/449, 120/135, 120/167, 120/199, 122/1, 122/89, 122/309, 122/369, 123/237, 123/345, 123/445, 124/251, 124/271, 125/293, 125/441, 125/459, 126/347, 128/359, 131/405, 132/159, 133/67, 135/219, 135/221, 135/331, 137/31, 137/95, 137/97, 137/307, 139/317, 139/475, 140/27, 140/353, 141/299, 142/105, 142/115, 143/43, 143/355, 143/405, 144/65, 144/411, 145/69, 145/73, 145/369, 145/385, 146/265, 146/307, 146/399, 146/417, 147/477, 148/3, 148/7, 148/301, 148/353, 148/429, 148/435, 152/193, 152/211, 152/213, 153/305, 156/93, 156/153, 156/295, 156/310, 157/347, 158/197, 159/67, 159/201, 160/271, 160/327, 161/61, 163/57, 163/393, 163/413, 164/35, 164/145, 164/365, 165/133, 165/253, 166/19, 166/431, 167/103, 167/389, 168/21, 168/195, 168/241, 168/243, 169/15, 169/17, 169/239, 169/317, 170/213, 170/405, 171/361, 172/244, 172/463, 173/173, 173/503, 174/421, 174/457, 175/35, 175/39, 175/127, 176/47, 176/87, 177/9, 177/11, 177/218, 178/286, 179/57, 179/59, 179/215, 179/297, 179/333, 181/79, 182/69, 182/248, 183/91, 183/221, 184/140, 185/37, 185/100, 185/164, 186/34, 187/25, 187/121, 187/239, 188/105, 189/46, 189/150, 189/188, 189/226, 192/167, 193/129, 194/189, 195/309, 196/375, 199/137, 199/183, 199/191.

Kitap ve Makaleler

AHMAD, Feroz, "Unionist Relations with the Greek, Armenian, and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol. I, New York 1982, s. 401-434.

- AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2011.
- AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yay., 11. Baskı, Ankara 2007.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.
- DAVİSON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, (1856-1876)*, çev. Osman Akınhay, İstanbul 2005.
- DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2002.
- DUMONT, Paul, "Jews, Muslims, and Cholera: Intercommunal Relations in Baghdad at the End of the Nineteenth Century", *The Jews of the Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, New Jersey 1994, s. 353-372.
- DUMONT, Paul, "Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israélite Universelle", *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol. I, New York 1982, s. 209-241.
- ENGELHARD, Edvard, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Yay. Haz. Akın Bedirhan, İstanbul 1999.
- FİNDLEY, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbüâli (1789-1922)*, (çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994.
- GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947.
- GALANTİ, Avram, *Histoire des Juifs de Turquie*, c. IX., İstanbul tsz.
- GEORGIADOU, Maria, "Expert Knowledge between Tradition and Reform, The Carathéodorys: a Neo-Phanariot Family 19th Century Constantinople", *Médecins et Ingénieurs Ottomans à l'âge des Nationalismes*, Ed. Méropi Anastassiadou-Dumont, Paris 2003, s. 243-294.
- GÜLERYÜZ, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi (20.Yüzyılın Başına Kadar)*, İstanbul 1993.
- GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Dârülfünun", *DVİA.*, c. VIII., s. 524.
- ISSAWİ, Charles, "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, Vol. I, New York-London 1982, s. 261-285.
- KAYALI, Hasan, "Jewish Representation in the Ottoman Parliaments", *The Jews of the Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, New Jersey 1994, s. 507-517.
- KARMİ, İlan, *The Jewish Community of İstanbul in the Nineteenth Century: Social, Legal and Administrative Transformation*, İstanbul 1996.

- KELEŞ, Erdoğan, “Doktor Sigmund Spitzer’in Hatıraları ve Sultan Abdülmecid”, *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal-Yunus Özger, İstanbul 2011, s. 161-187.
- KILIÇ, Musa, “Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler”, *Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, Ed. İbrahim Erdal, Yunus Özger, İstanbul 2011, s. 91-128.
- KILIÇ, Musa, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- KIRMIZI, Abdülhamid, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.
- LEVY, Avigdor, *The Jews of the Ottoman Empire*, New Jersey 1994.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara 1996.
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.
- ÖZDEMİR, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*, İstanbul 2001.
- ÖZGER, Yunus, “Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, S. 16, Kış 2011, s. 382-401.
- RODRÍGUE, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları (1860-1925)*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997.
- RODRÍGUE, Aron, “Ondokuzuncu Yüzyılda Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, c. 6, S. 31, İstanbul 1986 (Temmuz), s. 17-21.
- SARIYILDIZ, Gülden, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul 2004.
- SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008.
- ŞENİ, Nora, Sophie Le Tarnec, *Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü*, çev. Yaman Aksu, İstanbul 2000.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 1999.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, İstanbul 1996.

